

Lavsarkiver på Sjælland.

Indledning.

Hovedparten af de bevarede lavsarkivalier fra Sjælland udenfor København samt fra Lolland-Falster findes i det sjællandske landsarkiv. I den foreliggende registratur er desuden medtaget de få skråer og bestemmelser fra 15. og 16. århundrede, som er opbevaret i Rigsarkivet og i Det kongelige biblioteks håndskriftssamling. Fra Nationalmuseet er medtaget en enkelt protokol, som opbevares der, mens enkeltstående sager som f.eks. lære— og mesterbreve, som museet har beholdt af museale grunde, ikke er medtaget. Ved provinsmuseerne ligger ligeledes enkelte sager fra lavene. Også her er der ofte tale om enkeltstående stykker, der hovedsagelig har museal værdi. De findes summarisk omtalt i “Manuskripter og arkivalier i danske samlinger” ved Helle Linde og Anker Olsen, udgivet 1969 af Dansk historisk fællesforening. I registraturen er der henvisninger hertil under de enkelte købstæder.

De i landsarkivet opbevarede lavsarkivalier fra købstæderne er for en dels vedkommende kommet hertil i tilknytning til afleveringerne af rådstuearkiverne, idet lavene ved deres ophævelse efter næringsloven af 1857 ofte har afleveret deres sager til magistraten, som indtil da var lavenes øvrighed. En mindre del er afleveret direkte fra lavene eller disses eventuelle afløsere samt fra magistraterne i h. t. Indenrigsministeriets cirkulære af 23. oktober 1907 herom til købstæderne. Endelig er i 1908—09 og senere en meget betydelig del af landsarkivets nuværende samlinger afleveret hertil fra museerne, ikke mindst fra Dansk Folkemuseum, som da lå inde med mange lavsarkivalier, der var erhvervet i tilknytning til genstandsindsamlingen. Denne aflevering, der var foranlediget af rigsarkivaren, fandt sted i h. t. Kultusministeriets skrivelse 22. januar 1908 til rigsarkivet og en række museer. Der var tale om en fortsættelse af Indenrigsministeriets cirkulære til købstæderne.

Det er muligt, at der endnu hos privatpersoner eller enkelte foreninger kan opbevares egentlige lavsarkivalier, men det er givet, at der i så fald kun vil være tale om meget lidt på Sjælland. Dette skyldes ikke mindst del; flittige indsamlingsarbejde, der er selve lavene, nemlig hvor disse var så små, at de ikke hver for sig kunne varetage deres egen ligbæring. Forholdet kunne føre til ubehagelig konkurrence og stridigheder, som såvel magistrat som kancelliet måtte tage stilling til ved udstedelse af artikler eller privilegier.

Ikke mindst før brandforordningen for købstæderne i 1761 var det flere steder, således i Roskilde, tilfældet, at ligbærerne samtidigt udgjorde et frivilligt brandsocietet, dvs., en art frivilligt brandkorps.

I begyndelsen af 19. århundrede forsvandt de fleste af de særlige ligbærerlav, og de tilbageværende forvandlede til i hovedsagen at være begravelseskasser. Allerede i slutningen af 18. århundrede begyndte flere mesterlav at oprette særlige begravelseskasser for mestrene og deres familier. Der betaltes hertil et særligt kontingent ved siden af tidepenge. Ifølge arkiverne synes svendeorganisationernes væsentligste funktion samtidig at have været opkrævning af tidepenge. Det er denne udvikling der bevirkede, at så mange af lavene en tid efter ophævelsen uden videre fortsatte som syge— eller begravelseskasser under en eller anden form. Ofte benyttede man hertil protokollerne fra før lavsophævelsen. Arkivalierne fra sådanne foreninger, som for det meste forsvandt før århundredeskiftet, er medtaget i registraturen, dels fordi der er tale om en umiddelbar fortsættelse, og dels fordi en adskillelse er vanskelig.

Især i 16. og 17. århundrede kunne det i de små provinsbyer jævnligt forekomme, at et og samme lav omfattede flere fag. Et sådant lav kunne da tilsyneladende tjene til at organisere det meste af håndværket i en by og undertiden i en egn, idet landsbyhåndværkere (smede) kunne være medlemmer af lavet. Problemet med det ringe antal mestre i et enkelt fag i en lille by blev også i flere tilfælde løst på den måde, at mestrene i flere byer hørte under samme lav, i regelen således at mestrene i en lille by hørte under lavet i en større. Dette fremgår i nogle tilfælde umiddelbart af registraturen. Det almindeligste i så henseende var dog, at mestre i sjællandske byer, hvor faget ikke var organiseret i lav, hørte under et af de store københavnske lav, som næsten alle havde eller søgte at få udenbys medlemmer. De københavnske lav bekæmpede efter oprettelsen af lav i købstæderne på Sjælland og søgte jævnlig at få underkendt udført af mange museer. Det synes også at være tilfældet, at der er bevaret arkivalier fra de fleste af de lav, der endnu eksisterede ved næringslovens gennemførelse (jvf. Indenrigsministeriets 1. departement, journal nr. F. 857/1853: Indberetninger fra amtmændene om antallet af de i de enkelte købstæder bestående lav samt om disses tilstand, afgivne i h. t. cirkulære af 1. april 1853, RA).

Lavenes nærmeste øvrighed var gennem hele perioden magistraten. Før Christian IV's forsøg på at ophæve lavene med frd. [forordning] af 19. juni 1613 var skråer og bestemmelser for lavene oftest udstedt af magistraterne, undertiden dog af kongen eller i det mindste således, at skråerne fik kongelig stadfæstelse. Dette bevirkede, at lavsartiklerne i hovedsagen kunne følge fagets sædvane suppleret med hensyntagen til lokale forhold og traditioner. Det hensyn, der endnu blev vist den faglige tradition, som Christian IV i nogen grad reagerede imod, fremgår af, at artiklerne i flere tilfælde har været kopieret direkte efter nordtyske eller danske forbilleder.

Faktisk blev mange lav ophævet ved forordningen fra 1613. Det fremgår af, at der i mange tilfælde ikke findes arkivalier fra tiden før 1613, selv om der har været et lav, ligesom der i få protokoller, som omfatter såvel perioden før som efter 1613, ofte er en lakune for tiden 1613—21. I en del tilfælde synes dog forbudet at have været uden større virkning, idet protokollerne er videreført, Forordningens faktiske gennemførelse har vel i nogen grad været afhængig af det forhold, der i forvejen bestod mellem magistrat og lav i den enkelte købstad. Dette synes bl.a. at fremgå af forholdene i Køge efter forbudets ophævelse i 1621.

Med frd. af 10. december 1621 blev lavere igen tilladt. De blev endog påbudt, tildels med det formål at klare svende- og drengeproblemerne, og der blev givet visse retningslinier for de nye lavsartiklers indhold. Artiklerne skulle forfattes eller forhandles af mestrene og godkendes af magistraten. Mange lavsartikler begynder faktisk som følge af denne forordning, hvortil der da ofte henvises i autorisationen. Det er ikke i alle tilfælde muligt at afgøre, om sådanne lav har eksisteret før 1613, så at blot arkivalierne er gået tabt. Ofte fremgår det dog, at der efter 1621 er tale om en reorganisering.

I den efterfølgende periode viser lavsforhandlinger, bl.a. om nye artikler eller om tilføjelser til artiklerne, samt i almindelighed svendenes protokoller, at der stadig var god plads til lokale initiativer og ejendommeligheder. Med svenskekrigene fandt tydeligvis en opløsning sted, og med Christian V's forordninger af 23. december 1681 om lavene og 6. maj 1682 om svende og drenge blev foretaget væsentlige indskrænkninger i lavenes selvstændighed. Forordningerne blev straks fulgt op af en række landsomfattende lavsartikler for de enkelte fag, og med hele denne reform starter en ny række lavsarkiver, hvor protokollerne ligesom efter 1621 i begyndelsen føres med stor nidkærhed. Sigtet med forordningerne var og blev at fratage lavene deres traditionelle selvstændighed og forvandle dem til instrumenter for enevældens erhvervspolitik og kontrol. Dette fremgår også af en lang række udvidende og justerende bestemmelser i løbet af 18. århundrede og senere. Det ydre tegn herpå var, at ikke blot skulle lavene i almindelighed være underlagt magistratens regelmæssige tilsyn mere direkte end tidligere, men magistraten skulle nu også være repræsenteret ved lavssamlingerne.

Denne skiftende lovgivning har sat både indholdsmæssige og ydre spor i arkiverne. Indtil 1681 var protokolførelsen lavenes egen sag. Undertiden har man virkelig selv søgt at føre protokollerne, undertiden har man, som det fremgår af regnskaber, betalt en skriver. Efter 1681 føres protokollerne, især lavsprotokollen hvori lavssamlingerne refereres, ofte af byskriveren, byfogeden eller den rådmand, der på mødet repræsenterede magistraten. Det kunne endda hende, at en nidkær byfoged førte protokollen i jegform. Dette forhold varede ved til lavenes ophævelse i 1862.

Lavsarkiverne fra 17. århundrede er i indholdet ofte af ret tilfældig karakter, og der er ret store forskelligheder m.h.t. hvad man har protokolleret. Men trods den tilfældige karakter kan de i visse henseender være mere righoldige end i det 18. århundrede, hvor indførslerne takket være en mere ordentlig protokolførelse og øvrighedens tilstedeværelse er af mere officiel karakter. De mest almindeligt forekommende sager er optagelse af nye mestre, oldermandsindsættelser, ind— og udskrivning af drenge, der især efter 1682 sættes i system, afgørelse af tvistigheder lavsmedlemmerne imellem og mellem svende og mestre. Dette sidste kommer dog i løbet af 18. århundrede til at spille en mindre og mindre rolle. Sådanne stridigheder blev nogle steder, således især på Lolland— Falster, afgjort ved den såkaldte lavsret, særlige lavssamlinger, hvor ikke oldermannen, men byfogeden præsiderede. Endelig har der været sager om uberettigede indgreb i næringen, ikke mindst i form af fuskere og bønhaser på landet. Disse sidste sager, der har efterladt mange spor i de ret få bevarede dokumenter, omtales ofte ikke i selve protokollerne. Det samme kan siges om stridigheder med andre lav. Endelig optager oldermannens regnskabsaflæggelser og i nogle tilfælde inventarfortegnelser en del plads.

I løbet af 19. århundrede får mestrenes lavsprotokoller mindre og mindre interesse, og bliver til sidst ofte for kopier af borgerskabsprotokoller at regne, bortset fra at indførslerne om den enkelte person undertiden kan være mere udførlig end i borgerskabsprotokollen.

Drengbøger og ordentlige indførsler om lærlinge begynder med forordningen af 1621, men tager *først* fast form efter 1682, hvor det en overgang blev almindeligt at indføre lærekontrakter in extenso. Senere blev det næsten overalt sædvanen kun at indføre en kort ekstrakt.

Svendeprotokollerne er af ret skiftende indhold, men gennem hele perioden spiller regnskabet for tidepenge og indtegningen af nye svende en stor rolle. Undertiden er der regnskaber for geskænk til fremmede og vandrende svende, og undertiden kan der være notater om forholdet til mestrene, beslutninger der er truffet. De bevarede dokumenter kan give fingerpeg om sygeforsorgen. Svendeprotokollerne indeholder undertiden også vedtægter for svendebroderskabet, som dog især i provinsbyerne ikke har haft nogen selvstændig stilling, og om svendekroerne. Hvorledes man har levet op til de undertiden vidtspændende og højtidelige vedtægter, fremgår meget sjældent, og spor af ægte tilknytning til Zünft og tradition er meget få, når bortses fra sporadisk omtale af lavsgenstandene, kroerne osv. Dette kan skyldes, at man ikke har fundet det fornødent gøre notater herom det var tradition - og dels at man ikke har ønsket at gøre det, fordi visse sider af den traditionelle lavstilværelse ikke var ganske tilladt og i hvert ofte ikke velset af øvrigheden. Fra slutningen af 18. århundrede antager svendenes protokoller helt karakter af kun at være tidepengeregnskaber, og udviklingen til egentlige begravelser— eller sygekasser synes allerede fra dette tidspunkt at have ligget lige for. Undertiden kan man se, at der er opstået ønske om at gribe tilbage til og genindføre gammel "håndværksskik". Der begyndes da højtideligt, undertiden i særskilte protokoller, men der bliver altid kun tale om et par enkelte indførsler. Man skal som sagt ikke regne med at finde gode oplysninger om alle sider af lavstilværelsen i lavsarkiverne. De fænomener, som regering og øvrighed især efter 1681—82 så skævt til, vil ofte kun være omtalt sporadisk. Det gælder f.eks. de reelle udgifter ved mesterstykke, erhvervsaftaler, sammenkomster, fortæring, udlærlinges besværlige optagelse i svendelavet, prisaftaler m.v. At sådanne fænomener på den anden side har spillet en rolle, fremgår af de enkelte tilfælde, hvor der er

bevaret spor af strid herom, eller hvor der er gjort tilfældige notater, som f.eks. om hvor meget det i Roskilde koster en snedkerlærling at blive behøvet.

Et særligt problem har været resterne af eller måske tilløbene til egentlige borgergilder, de såkaldte papegøjelav, Sct. Knudsgilder osv. De fremtræder i det foreliggende materiale ikke som egentlige lav, snarere som mere eller mindre aristokratiske selskaber, som foruden selskabelighed havde ligbæring af medlemmer og disses pårørende som formål. Mange af de senere ligbærerlav, — societeter eller —selskaber synes på den ene eller anden måde at være vokset ud af disse gilder eller at stå i forbindelse med den dertil hørende tradition. Ligbærerlavene har formentlig bevaret den selskabelige karakter, men de virkede tillige som en slags begravelseskasser for medlemmerne. Indtægterne korn fra medlemmernes indskud og især fra ligbæring udenfor lavets kreds. Ligbærerlavenes tilstedeværelse skyldes i nogen grad den skik, at hvert enkelt lav i princippet bar sine egne lig, hvorfor grupper i købstaden, som stod udenfor lavene, ønskede deres egen organisation til dette formål. Ligbærerlavenes karakter kunne oprindelig — måske som en fortsættelse af guderne være ganske aristokratisk, og undertiden var byens embedsmænd selvskrevne medlemmer. I løbet af 18. århundrede mistede de fleste ligbærerlav dog deres aristokratiske karakter, og samtidigt begyndte flere steder en kamp for eneret til at bære de lig, hvis begravelse ikke i forvejen var sikret gennem et lav eller lign. Andre steder ser man nye ligbærerlav opstå med udgangspunkt i eksisterende købstadslav, hvilket har givet anledning til en del korrespondance og retssager.

Da oplysningerne om lavene, deres forhold til omverdenen og deres interne stridigheder kan være sparsomme og især tilfældige i selve lavsarkiverne, udgør rådstuearkiverne, hvor de er bevaret, et uundværligt supplement. Lavenes erhvervs politik vil endda ofte kunne belyses klarere ad denne vej. Der kan i rådstuerne findes særlige samlinger om lavene, meget kan hentes i korrespondancesager og i rådstueprotokollerne, hvor mange lavsstridigheder og forfølgelse af fuskere og andre næringsovergreb vil være at finde. Sådanne sager førtes før ca. 1750 som regel for rådstueretten. I andre tilfælde vil sagerne dog være ført for bytinget, og ofte er de appelleret til landstinget. I perioder spillede stiftamtet en ret aktiv rolle, og meget vil da være at finde i dettes korrespondancesager. Derfra vil sagerne da måske kunne føres videre til kollegierne. I en del tilfælde, men langt fra i alle, vil udgangspunkter for sådanne undersøgelser kunne findes i sporadiske dokumenter, der i form af udskrifter m.v. er bevaret ved nogle af lavene, samt tilfældige og ofte kortfattede notater i lavsprotokollerne. Det må dog endnu engang understreges, at adskillige sager og korrespondancer ikke har sat sig spor i lavsarkivalierne.

Indholds fortegnelse

	Side
Indledning.	I
Helsingør.	I
Bagerne (1) færgemændene (2), købmændene (6), Helsingør handelsforening (8), ligbærerne (9), lods— og jordejerne (13), skomagerne (14), skrædderne (16), slag terne (16), smedene (17) snedkerne (20).	
Hillerød	25
Ligklædelavet (25), skomagerne (26).	
Holbæk.	28
Bagerne (28), ligbærerne (28), skomagerne (28), skrædderne (30), smedene (31), snedkerne (32).	
Kalundborg.	34
Bagerne (34), skomagerne (34).	

Korsør Liglaug	36
Kronborg gevæfabrik	36
Køge.	37
Ligbærere	36½
Bagerne (37), handskemagerne (37), skinderne (37), skomagerne (38), skrædderne (39), smedene (40), snedkerne (42), vognmændene (43).	
Maribo.	44
Ligbærerne (44), skomagerne (44), skrædderne (44), smedene (45), snedkerne og drejerne (45), væverne (46).	
Nakskov.	47
Bagerne (47), handskemagerne og peltznerne (47), ligbærerne (48), murmestrene og tømmermændene (48), skomagerne (48), skrædderne (49), smedene (49), snedkerne (50), væverne (50).	
Nykøbing Falster.	51
Ligbærerne (51), skomagerne (54), skrædderne (55), smedene (56), snedkerne (57).	
Nysted.	58
Ligbærerne (58), skomagerne (58), smedene (58), snedkerne og tømrerne (59), væverne (59).	
Næstved.	60
Bagerne (60), skomagerne (60), smedene (60).	
Ringsted.	65
Skomagerne (65).	
Roskilde.	67
Ligbærerne (67), skomagerne (67), skrædderne (69), smedene (70), snedkerne (72), tømrerne (73), vognmændene (74).	
Rødby.	74
Skomagerne (74).	
Sakskøbing.	75
Handskemagerne (75), skrædderne (75), snedkerne, smedene og murerne (75).	
Skelskør.	76
Skomagerne (76), smedene (77).	
Slagelse.	78
Skomagerne (78), smedene (78). Skrædderne	
Sorø.	79
Ligbærerne (79), skomagerne (79).	
Stege.	80
Skomagerne (80).	

Stubbekøbing. Bagerne (80), skomagerne (80).	80
Vordingborg. Ligbærerne (81), skomagerne (81), Sct. Knudslavet (82).	81
Dragør. Slagterne (82).	82